

Helynévismeret és névközösség*

1. A névközösség fogalmának definiálásához érdemes elsőként vázlatosan azt áttekinteni, hogy a szociolingvisztikában milyen tulajdonságokat emeltek ki a nyelvi közösség fogalmának meghatározásakor. GUMPERZ már az 1970-es években arról beszél, hogy „A nyelvi közösségek állhatnak kis csoportokból, amelyeket a közvetlen kontaktus tart össze, de átfoghatnak nagy régiókat is, attól függően, hogy milyen absztrakciós szintig akarunk eljutni”, e csoportokat pedig a „verbális jelek közös használatának segítségével bonyolított rendszeres és gyakori interakció” jellemzi, azaz egyfajta normakövetés történik (1971, idézi WARDHAUGH 2002: 104–105). NOAM CHOMSKY az ideális beszélőkből álló közösség jellemzői közül kizárta a heterogenitást, elmélete szerint ugyanis a nyelvi kompetencia homogén módon van elosztva az egyes beszélők között (vö. 1965). LABOV e két nézetet egyszerre felhasználva dolgozta ki a beszélőközösség fogalmát: beépítette CHOMSKY strukturális homogenitását, ugyanakkor GUMPERZ megosztott normáit is hangsúlyozta (1972).

Noha LABOV és CHOMSKY elképzelései meghatározónak bizonyultak a szociolingvisztikában, mégis számos kritika érte őket. A legfontosabb ellenvetést a homogenitással szemben hozták fel. Emellett a nagyméretű beszélőközösségek (pl. egy teljes nyelvközösség) esetében tarthatatlan elvárásnak ítélték a mindennapi interakció kritériumát. CHOMSKY és LABOV is kerülte az egyéni különbségek lehetőségét, a későbbi kutatások azonban rámutattak, hogy a kontextus és a szituáció erős befolyással van a nyelvi elemek közötti választásra, sokkal inkább, mint a nem, a kor, a társadalmi osztály stb. HYMES felhívta a figyelmet arra is, hogy különbséget kell tenni a között, hogy valaki a beszélőközösség teljes értékű tagja, vagy csupán közreműködik a közösségben (1974). BROWN és LEWISON ezenkívül azt is kiemelte, hogy egy egyén egyszerre több beszélőközösséghez is tartozhat (1979). A fogalom definiálásának nehézségeit látva többen e terminus elkerülését javasolták (ld. pl. DURANTI 1997), más kutatók pedig a beszélőközösség ad hoc státusát hangsúlyozták (ld. pl. WARDHAUGH 2002).

2. Az utóbbi évek megélenkült szocioonomasztikai kutatásai közepette a névközösség fogalma is az érdeklődés középpontjába került. Több kutató is kísérletet

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

tett arra, hogy a mibenlétét megragadja, azonban e próbálkozások vagy kissé elavult társadalmi szemléletet tükröznek (az utóbbi néhány évtizedben ugyanis jelentősen megváltozott az életmód: a hagyományos gazdálkodás visszaszorult, megjelentek a digitális térképek, az utazás elterjedtebbé vált, a mobilitás általában megnövekedett stb.), vagy pedig empirikus adatok, azaz a valós névhasználatból levont eredmények ismerete nélkül járták körül e terminust.

HOFFMANN ISTVÁN a többszemponútú helynévrendszertani elemzési modellje kapcsán — noha önálló szemponttá nem teszi meg — beszél névszociológiai kérdésekről is. A névközösség rövid jellemzéséből jobbra egyetlen gondolatot szoktak kiemelni a kutatók: azt, hogy HOFFMANN a helynévkutatás természetes egységének a települést tartja, azonban több olyan mozzanatot is tartalmaz a meghatározás, amelyet érdemes megvizsgálni: „Jobbra egy-egy falu, kisebb város lakói alkotnak olyan névközösséget, amelynek keretében az új nevek a rendszer által is meghatározottan, a kommunikatív szükséglettől vezérelve létrejönnek. A közösség tagjainak névalkotását csak olyan típusú szociális környezet fogadhatja el, szentesítheti használatba vétel útján, amely anyagi és szellemi környezetéről nagyjából hasonló ismeretekkel rendelkezik, nyelviség és helynévismeret tekintében minimális különbséget mutat. A névközösség fogalmának leginkább egy-egy viszonylag kisebb település lakossága felel meg.” (1993/2007: 39).

Munkám kiindulópontja tehát HOFFMANN-nak az a gondolata, intuitív megjegyzése, hogy nagyjából hasonló helynévismerettel rendelkező névhasználók alkotják a névközösséget. A helynévrendszer kapcsán különböző méretbeli fokokra is felhívja ugyanakkor HOFFMANN a figyelmet: vizsgálható ugyanis a teljes magyar helynévkincs vagy egy-egy területi egység (pl. több település, járás, megye) névanyaga is. Ezeket azonban mesterséges egységeknek tekinti (i. h.).

Majd három évtizeddel később HOFFMANN ISTVÁN újra hozzászólt a névközösség fogalmának értelmezéséhez, s valamelyest a korábban megfogalmazott skalaritás gondolatát viszi tovább. Továbbra is olyan névközösségekről beszél, amelyek tagjainak nagyjából azonos vagy nagymértékben hasonló a helynév- (és ezzel szoros összefüggésben a hely-)ismerete, ugyanakkor feltételez egy nagyobb hatósugarú egységet is, a magyar nyelvű névközösséget, amelyen a kisebb-nagyobb névközösségeknek a lazább-szorosabb kapcsolatokat felmutató hálózatát érti (HOFFMANN 2012: 15).

HOFFMANNhoz hasonlóan — az empirikus vizsgálatok végzése előtt — jómagam is hajlottam ezen értelmezés felé: „A névközösség fogalmán olyan virtuális csoportot értek, amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkincessel rendelkeznek, s ezekhez a helynevekhez hasonló mentális leképződések, valamint névhasználati szabályok kapcsolódnak” (GYÖRFFY 2011: 40). E definíció a nagyobb vizek meghatározásával összefüggésben született, s számos névközösség létét tételeztem fel, ugyanakkor a *virtuális* jelző arra utal, hogy a névközösséget a való-

ságban empirikusan kevésbé megragadhatónak fogtam fel, egyfajta teoretikus entitásként tekintettem rá.

A névközösség fogalmához élőnyelvi vizsgálatokból (valójában élőnyelvi helynévgyűjtésből) leszárt tapasztalatok alapján elsőként PÁSZTOR ÉVA fűzött megjegyzéseket: „a nagyobb kiterjedésű határral rendelkező településeken inkább a határ egy-egy részével kapcsolatban lévők tekinthetők — a névismeretük egybeesése okán — egy-egy névközösség tagjainak” (2013: 136). A tanulmány nem szocioonomasztikai témájú, így arra vonatkozóan nincs ismeretünk, hogy a szerző mit ért pontosan a névismeret egybeesésén, de ez valószínűleg megfeleltethető a korábban használt *nagyjából azonos vagy nagymértékben hasonló* kifejezésnek.

3. Az elmúlt évek névszociológiai vizsgálatai kiváló alapot nyújtanak számunkra ahhoz, hogy a névközösség és a helynévismeret összefüggéseit empirikus adatok alapján vizsgálhassuk meg. Az összehasonlító vizsgálatokhoz saját kutatási eredményeim mellett E. NAGY KATALIN hajdúvidi, pródi és bakonszegi, valamint bodaszőlői elemzéseit használtam fel.¹

Érdeemes a névismereti adatok előtt a településeket röviden bemutatni (a számadatokhoz lásd az 1. ábrát is), hiszen a település története, mérete, jellege, gazdasága minden bizonnyal hatással van arra, hogy milyen a lakosok helynévismerete. Az elemzett 5 település közül Bakonszeg a legnagyobb, területe: 35 km², lakossága azonban a második legnagyobb településével, Tépével közel azonos, 1176 fő (ebből a vizsgálatban részt vett a lakosság 5%-a). A *Bakonszeg* név első okleveles előfordulása 1438-ból való, azonban már a honfoglalás előtt is lakott lehetett. A török hódoltság idején elnéptelenedett, majd újjáépítették. A településen juhtenyésztéssel foglalkozó gazdaság működik. A lakosok földműveléssel is foglalkoznak, elsősorban a kiskertek művelése a jellemző.

Tépe ugyancsak Hajdú-Bihar megyei település, melynek területe 23,2 km², lakossága a felmérés idején 1150 fő volt (ennek 7%-a vett részt adatközlőként a felmérésben). A település neve már a Váradai regestrumban (1222/1550) felbukkan, azóta is folyamatosan lakott hely. A lakosság évtizedek óta folytat a külterületen mezőgazdasági munkát, a téészesítéskor azonban ezek a földek közös művelés alá kerültek. A rendszerváltás óta nagy változáson ment át a község. A külterület több mint fele mára egy család kezébe került, akik továbbra is művelik a földeket, a gépesítésnek köszönhetően azonban egyre kevesebb ember dolgozik ebben a szektorban. Ez azt is jelenti, hogy a lakosság szélesebb köre és a külterület közötti aktív viszony jelentősen korlátozódott.

Hajdúvidről az első írásos emlék 1217-ből származik, később teljesen elpusztult; a 17. században a hajdúk letelepítésére kijelölt és szabadságokkal felruhá-

---

¹ A tépei helynévismereti elemzés eredményeihez lásd GYÓRFFY 2015b, a Pródon és Bakonszegen végzett kutatásokhoz pedig E. NAGY 2015, míg a hajdúvidi és bodaszőlői helynévismereti kutatások eredményeiről a szerző előadásokban számolt be.

zott első hajdúvárosok között volt, de ténylegesen nem települt be. A 19. században és a 20. század első felében egyre gyarapodott a tanyás településrendszerben élő népessége. A település 1952-ben önálló községgé alakult, létrejött egy központi belterülete is. A lakosság mezőgazdasággal foglalkozott. 1978 óta Hajdúböszörményhez tartozik. A névszociológiai felmérés idején 841 fő lakott a belterületen (az adatközlők száma ennek a 3%-a). A település mérete jóval kisebb, mint az előző kettőé: 0,8 km².

Hajdúböszörmény külterületéhez tartozik Pród is. A nevet 1067-ben említik először. Története hasonló Hajdúvidéhez: a török hódoltság alatt a falu elnéptelenedett, majd a hajdútelepítések színteréül jelölték ki, azonban nem népesült be. A mai falu jórészt a tanyarendszer felszámolásával együtt 1960-ban jött létre, területe a legkisebb a vizsgáltak között, 0,4 km². A pródi felméréskor 256 lakos élt a kül- és belterületen (itt 9% az adatközlők aránya). A korábban jellemző gazdálkodó-állattartó életmód mára jelentős mértékben visszaszorult.

Bodaszőlő közigazgatásilag ugyancsak Hajdúböszörményhez tartozik. Lakosainak száma 1857, területe pedig: 3 km². A település helyén korábban erdőrész volt, majd szőlőskert, s ebből alakult át lakott területté közel 200 évvel ezelőtt. A lakosok 5,6%-a vett részt a helynévismereti felmérésben. Érdemes megemlíteni, hogy a település lakói között nagy számban találunk roma családokat is.

Bodaszőlő kivételével mindegyik településre jellemző a lakosság számának folyamatos csökkenése.

A névismereti vizsgálatok eredményeinek összegzése előtt fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az alább bemutatott kutatások több szempontból hasonlóak, azonban eltérések is mutatkoznak közöttük. Mindkét kutató 20 évenkénti korosztálybeosztással dolgozott, női és férfi adatközlőket egyaránt bevont a vizsgálatokba. Szintén közös jellemző, hogy a helynevet abban az esetben tekintik ismertnek, amennyiben az adatközlő lokalizálni is tudja azt. Abban a tekintetben azonban eltérést láthatunk, hogy egy-egy település névkincsében milyen helynévfajtákra irányult a felmérés. E. NAGY KATALIN a helynévtárak hagyományos szemléletének megfelelően a bel- és külterületen előforduló építmények (posta, kocsmá, templom, órház stb.) neveit is felvette az adatállományba, én magam azonban a tépei anyagomban ezekre a névfajtákra nem voltam tekintettel. Ahhoz tehát, hogy a különböző vizsgálatok összevethetők legyenek, a kétféle névanyag mutatóit is át kellett alakítanom, így az általam közölt helynévismereti számadatok eltérnek a felhasznált munkákban közöltektől. E módosításra azonban mindenképpen szükség volt, így ugyanis szemléletében egységesebben ragadhatjuk meg a kistelepüléseken élők helynévismeretét.

4. A helynévismeret a következő képet mutatja a vizsgált településeken (lásd az 1. ábrát). A minden adatközlő által ismert nevek aránya Tépén és Bodaszőlőn mutatkozott a legalacsonyabbnak: a nevek 1%-ához fűződik aktív névismeret,

Pródon ez 3,4%, ennél valamivel magasabb Bakonszegen: 4,5%, arányaiban a legtöbb nevet pedig Viden ismerték a lakosok, a névkincs 5,5%-át. Ezek az arányok igen alacsonyok, így célszerűnek látom úgy is megvizsgálni a kérdést, hogy a 20 év alattiakat kizárom az adatközlők köréből. Bár általánosan igaz, hogy a névismeret dinamikus, azaz állandóan változóban lévő tudás, időről időre tanulunk és felejtünk el helyneveket, a legfiatalabb korosztály esetében azonban a helynevek ismerete jóval alacsonyabb, mint a többi korosztályban. Tépén és Pródon a 21 év feletti korcsoportok tagjai átlagosan a helynevek egytizedét ismerik, s a vidi adatközlők is alig maradnak el ettől az átlagtól a 9,8%-os eredményükkel. Igen meglepő azonban, hogy az összes 21 év feletti bakonszegi (5,6%), illetve bodaszőlői (2%) lakos csupán 1%-kal több nevet tud lokalizálni, mint a legfiatalabb korosztály minden tagja. E közösségek fiatal és gyermek tagjainak névismerete tehát nem olyan alacsony, mint a többi település hasonló korosztályaié.

A helynévismerettel kapcsolatban szokás alapnévkincsről is beszélni, mely az a névállomány, amelyet az adatközlők legalább 70%-a ismer. Ennek az ismeretét ugyancsak a 21 év feletti körében vizsgáltam. Az eredmények azt mutatják, hogy az alapnévismeret a mindenki által ismert nevek többszöröse: Tépén a nevek 64%-a sorolható ebbe a körbe, Pródon ez az érték 41%, míg Bodaszőlőn (30,8%) és Viden (29,5%) a legkisebb.

	Bakonszeg	Tépe	Bodaszőlő	Vid	Pród
terület (km ²)	35	23,2	3	0,8	0,4
lakosság	1176	1150	1857	841	256
az adatközlők száma és aránya	60 (5%)	80 (7%)	104 (5,6%)	26 nő (3%)	24 (9%)
összes név	176	269	107	180	290
mindenki ismeri (4 korcsoport)	4,5%	1%	1%	5,5%	3,4%
mindenki ismeri (21 év felett)	5,6%	10%	2%	9,8%	10%
alpnévismeret (21 év felett)	nincs adat	64%	30,8%	29,5%	41%

1. ábra. *A helynévismereti felmérések eredményeinek összefoglalója*

A helynévismereti vizsgálatokból a következő tapasztalatokat vonhatjuk le. Egyik településen sem találunk olyan személyt, aki az összeállított helynévkincs minden elemét ismerné. A minden korcsoportra kiterjedő elemzések alapján elemnyésző számúak azok a nevek, amelyeket mindenki ismer, a legfiatalabb (20 év alatti) korosztály tagjait figyelmen kívül hagyva a mindenki által ismert nevek aránya ugyan nő, de egyik esetben sem haladja meg a 10%-ot. Csupán az alap-

névkincshez tartozó nevek mutatnak jóval magasabb névismereti számarányt.² Azt mondhatjuk tehát a fentiek alapján, hogy a közös névismeret nem lehet elégséges feltétele annak, hogy névközösségről beszéljünk.³ Bizonyosan tovább árnyalják majd ezt a képet a nagyobb településeken elvégzett hasonló felmérések.

TÓTH VALÉRIA a személynevek vizsgálatakor érinti a névközösség fogalmát is. Noha elsősorban a személynévhasználattal összefüggésben elemzi a jelenséget, néhány megjegyzést tesz a helynévközösségekre vonatkozóan is: „A névközösségeknek ugyanis olykor (mint a helynevek esetében) a horizontális (térbeli), máskor pedig (mint a személynevek kapcsán) a vertikális (szociális) komponensei az erőteljesebbek” (2014: 189). Ez utóbbi tényezőt tovább bontva azt mondja, hogy a névközösség olyan szociálisan és genetikusan szerveződő közösség, amely egyfajta szociális hálóként szerveződik. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy ez a vertikálisnak nevezett komponens megjelenik a helynévhasználat színteréül szolgáló helynévközösségben is. Egyrészt maga a helynév-elsajátítás — mint minden más nyelvelsajátítási folyamat — elsődleges színtere a család, másrészt kimutathatóan léteznek szűk családi körben használt helynevek is. Emellett pedig olyan szociálisan szerveződő közösségekben is kialakulnak szűk kör által ismert helynevek, mint például a katonaság vagy oktatásai közösségek: ezek alátámasztására szolgálhatnak a szleng helynevek (ehhez lásd GYŐRFFY 2012, 2016).

Erdemesnek tűnik az ilyen mikrocsoportok helynévismeretét is megvizsgálni. A tépei vizsgálati anyagban két háromgenerációs család tagjaival végeztem el a névismereti interjút. (A családok névismereti adatait a 2. ábra szemlélteti.) Az első családban csak férfiakkal találkoztam, a második családban a második nemzedéket az anya képviselte. Legkisebb eltérés a névismeretben a nagyapák között mutatható ki: mindketten jól ismerik a tépei határt. A szülők több ok miatt is igen különböző számú helynevet ismernek. Az első családban az apa a falu legnagyobb gazdálkodója, nagyon jól ismeri a földeket, csupán a kihalt, mások által sem ismert neveket nem tudja azonosítani. A másik családban az anya tanítónő, akinek noha gyermekkorában szorosabb kapcsolata volt a földekkel, életteréből

---

² Az empirikus adatok jól alátámasztják RESZEGI KATALIN korábban, elméleti alapállásból tett megjegyzéseit: „Néhány kitüntetett viszonyítási pontként funkcionáló hely és megnevezése az adott közösségen belül szinte mindenkinek a mentális rendszerében reprezentálódik, más neveket már kevesebb beszélő ismer, míg a nevek egy része csak a közösség néhány tagja számára ismert. Az egymással kommunikációs kapcsolatban álló egyéneknek a neveket leképező, többé-kevésbé (amint fent utaltam rá, inkább kevésbé) átfedő mentális hálózatai alapján áll össze a névközösség (időben és térben, valamint a közösség tagjait tekintve is) rendkívül rugalmas hálózata.” (2013: 130).

³ TERHI AINIALA a hasonló jellegű finnországi vizsgálatok eredményeképpen ugyancsak arra jutott, hogy noha nagy különbségek lehetnek az egyéni névismeret tekintetében, ezek a kölcsönös megértést nem gátolják: a fontosabb, központi neveket mindenki vagy igen sokan ismerik (2013: 113).

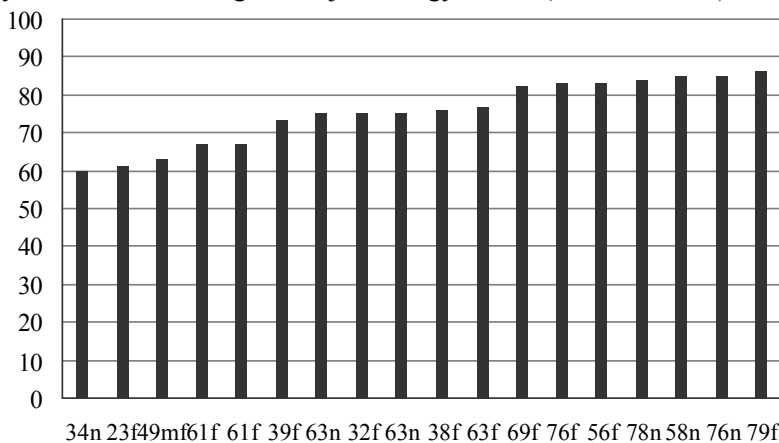
mára erősen kiesik a határ. A legérdekesebb különbséget a gyerekek névismeretében tapasztalhatjuk: a gazdálkodó család gyermeke 14%-kal több nevet ismer vagy hallott, mint társa. Ha azokat a neveket is figyelembe vesszük, amelyek a passzív helynévismeretének a részét képezik (azaz ismeri a nevet, de az általa jelölt helyet lokalizálni nem tudja), ez a különbség 40%-ra emelkedik. (Ráadásul a kisfiú négy évvel fiatalabb társánál.)

	1. család	2. család
a nagyszülő helynévismerete	77%	87%
a szülő helynévismerete	73%	35%
a gyermek helynévismerete	33%	19%
a közösen ismert helynévkincs	26%	8%

2. ábra. Két háromgenerációs család helynévismerete

Az összehasonlítás jól mutatja, hogy a család természetes egysége a közös névismeretnek: ha megvizsgáljuk a mindenki által ismert nevek arányát is, a megállapítást meggyőzően alátámasztó eredményeket kapunk. A földdel minden generációban szorosabb kapcsolattal rendelkező 1. családban a nevek 26%-át ismerte mind a három nemzedék tagja. A másik família esetében ez az arány 8%. Mindkét esetben jóval magasabb tehát a közös névismeret aránya, mint amikor egymással csupán azonos településen élő adatközlők adatait vizsgáljuk.

Mikroközösség szerveződhet nem genetikusan is. Elemeztem azoknak a helynévismeretét is, akik elmondásuk szerint szoros kapcsolatban állnak a földdel, ugyanis a földeken dolgoznak, jórészt egymással (lásd a 3. ábrát).

3. ábra. A földdel foglalkozó adatközlők helynévismerete

A csoportban a legkisebb névismereti arányszám a 60%, míg a legtöbb nevet ismerő lakos 86%-át ismeri a neveknek. A 18 adatközlőt számláló mintán végzett elemzés azt mutatja, hogy ebben a körben 30%-nyi azoknak a neveknek az aránya, amelyeket mindenki ismer.

Visszatérve az előző gondolatmenethez, TÓTH VALÉRIA a térbeli szerveződést hangsúlyozza erőteljesen e kisméretű közösségek esetében is: „Ezek [ti. a családi, baráti stb. mikroközösségek] azonban alapvetően szintén térbelileg értelmeződnek, hiszen nyilvánvalóan csak olyan családtagok, baráti társasághoz tartozók esetében lehet ennek a vizsgálatnak létjogosultsága, akik azonos névhasználói közegben élnek.” (2014: 189). A szocioonomasztikai kutatások kiindulópontja azonban éppen az a feltevés lehet, hogy a helynévhasználatra a szociális tér is hatással van. Ilyen értelemben nem ebben a komponensben látom a két fő névfajta-hoz, a személy- és helynevekhez köthető névközösség eltéréseit, már ha léteznek egyáltalán különbségek. A személy- és helynévközösségek éles különválasztását RESZEGI KATALIN sem látja indokoltnak: „a helynevek és a személynevek használata valójában ugyanazon közösségekben történik” (2015: 167).

5. A névközösség fogalmának meghatározásában — úgy látom — a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a hely területi kötöttségéből kifolyólag a névközösségeket is szigorúan területileg kötött szerveződéseként képzeljük el. Míg száz évvel ezelőtt jobbra egy-egy (kis)település volt a lakosság életének olykor kizárólagos színtere, s erről rendelkezett elsősorban széles hely- és helynévismerettel, ma — különösen a fiatalabb generációk esetében — sokkal rugalmasabb, változékonyabb élettérrel kell számolnunk. A hely- és helynévismeret ezért nem kötődik csakis a szűk lakóhelyhez (pl. ingázás, költözés miatt), valamint megnőtt a közvetett forrásokból (pl. tanulás révén) szerzett hely- és helynévismeret is (vö. GYÓRFFY 2015a: 102).

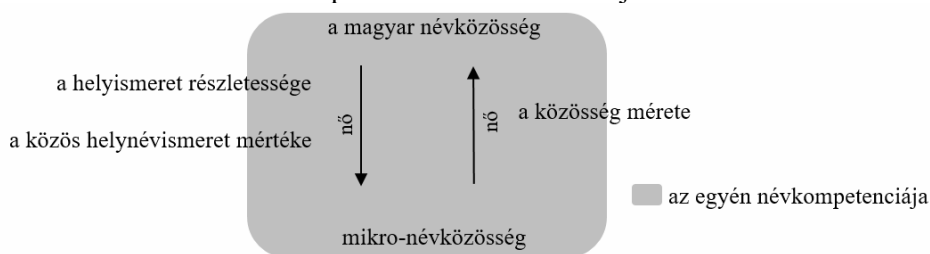
E megfigyeléseket is szem előtt tartva a következőket állapíthatjuk meg a névközösségről (vö. 4. ábra). A névközösség viszonylagos fogalom, jellemzői aszerint változnak, hogy milyen hatókörű csoport (család, településrész, település, megye, ország) leírására kívánjuk alkalmazni. A legkisebb névközösségeket tényleges kommunikációs kapcsolat tartja össze, ezenkívül a viszonylag hasonló hely- és helynévismeret jellemzi, mivel — más oldalról megközelítve — a térről alkotott mentális térképük is hasonló mintázatot mutat. Ugyanakkor e kisebb névközösségek, valamint az egyes egyének is hálózatokat alkotnak, s belőlük nagyobb hatósugarú névközösségek alakulnak. E közösségek esetében nem szükséges — és nem is reális — közvetlen kommunikációs kapcsolatot feltételeznünk, illetve a közös hely- és helynévismeret is csökkenő mértéket mutat, de még a legnagyobb hatósugarú (azaz a magyar) névközösség esetében is számolhatunk olyan objektumokkal, amelyek mindenkinek a mentális térképén szerepelnek, s így nevüket is mindenki ismeri, pl. *Duna, Tisza, Budapest, Mátra, Balaton* stb.⁴ Ehhez hasonlóan látja a névközösség fogalmát RESZEGI KATALIN is, aki szerint vannak a tényleges névhasználói közösségek, településszintű névközösségek, illetve a na-

---

⁴ Majd két évtizeddel ezelőtt már HAJDÚ MIHÁLY is rámutatott arra, hogy az egyes helyneveket használó névközösségek eltérő nagyságúak lehetnek (1998: 11).

gyobb területeknek, végül az adott nyelvterületnek a névközössége (2015: 174). Véleménye szerint a névközösségnek (illetve az egyének mentális névrendszerének) e hálózatelvű felfogása kiválóan alkalmas arra is, hogy annak dinamikus, heterogén és nyitott voltát is szemléltesse. A névközösségi hálók mögött pedig a priori meghúzódik az egyéni helynév-kompetencia, amely minden magyar beszélő számára lehetővé teszi a helynevek felismerését, használatát, alkotását. A továbbiakban érdemes e kompetencia mibenlétét körüljárni.

4. ábra. A helynévismeret, a névközösség és a névkompetencia összefüggései

NYIRKOS ISTVÁN névadói kompetenciáról beszél, melyet a kommunikációban részt vevő beszélők és hallgatók egyaránt birtokolnak (1989). Rövid írásában nem fejt ki e kompetencia mibenlétét, azonban egészen nyilvánvaló, hogy a šrameki és Kiviniemi-féle modelleket érti rajta.

HOFFMANN ISTVÁN a toponímiai norma, a névtudat és a névkompetencia fogalmakat egyaránt használja a Helynevek nyelvi elemzése című munkájában (1993/2007: 34–35). A toponímiai norma magában foglalja azt, hogy egy közösségben milyen objektumok kapnak nevet, másrészt ide sorolandók az elsajátított névalkotási szabályok is. Ez a készség teszi lehetővé a nyelvhasználó számára, hogy akár ismeretlen nyelvi elemeket is helynévként azonosítson egy adott kontextusban, illetve hogy újabb neveket önmaga is létre tudjon hozni.

Egy későbbi írásában a funkcionális nyelvészet által is használt sémákról beszél, melyek szemantikai, morfoszintaktikai, fonotaktikai, szocioonomasztikai téren is tetten érhetők (HOFFMANN 2012). A névkompetencia szinonimájaként használja ebben a tanulmányában a névtudás terminust. Kiemeli, hogy a helynevekre vonatkozó ismeretek a más névhasználókkal folytatott kommunikáció során sajátítódhatnak el. Ez a környezet adja a névtudás szociokulturális feltételeit. Hangsúlyozza továbbá, hogy a névkompetenciában meghatározó szerepe van az egyes névpéldányok, névmodellek, sémák gyakoriságának is, ez az alapja ugyanis az elfogadottság mértékének.⁵ Egy másik írásában HOFFMANN a névmodellek mellett azonban hangsúlyozza ennek a névkompetenciának az egyéni jellegét is: minden

⁵ TÓTH VALÉRIA véleménye szerint a személynevekhez köthető névkompetencia egyfajta kognitív-pragmatikai tényező, a névminták és -modellek, valamint a nevekhez kapcsolódó kulturális, pragmatikai, nyelvi ismeretek sokszínű összessége (2014: 186).

egyén számára sokféle tudásanyag jelenődik a meg nevekben: tudás a világról, a társadalomról, más emberekről és önmagunkról (2010: 53).

6. Annak érdekében, hogy jobban megérthessük a helynév-kompetencia lényegét és működését, empirikus vizsgálatot, szocioonomasztikai felmérést végeztem. Korábbi vizsgálataim terepén, Tépén öt adatközlővel készítettem interjút arra vonatkozóan, hogy egy-egy helynévhez miféle tudati tartalékok, milyen jellegű enciklopédikus tudás (lásd ehhez TOLCSVAI NAGY 2008) kapcsolódik az egyén szintjén, más megközelítésben tehát a helynév mentális reprezentációját kívántam megragadni.

A vizsgálatban egy-egy 41 és 60 év közötti nő, illetve férfi vett részt, valamint két 61 év feletti nő, és egy ugyanebbe a korcsoportba tartozó férfi. Korábbi helynévismereti felmérésem során szintén adatközlőim voltak a kiválasztott személyek, helynévismeretük átlagos vagy jó a generációs csoportok átlagához viszonyítva, viszont a külterülethez való viszonyuk igen eltérő. Választásomat emellett az is magyarázza, hogy ezek a lakosok szívesen vettek részt a kutatásban, illetve nagyfokú érdeklődést is mutattak iránta.

Az interjú során az volt a célom, hogy részleteiben vizsgálhassam meg a helynév-kompetencia egyes elemeit, mégpedig úgy, hogy a nyelvészek által kidolgozott tulajdonnévi jelentéssíkok⁶ kerüljenek a beszélgetés középpontjába, ezért négy csomópont köré szerveztem az interjúkat. Először egy mind az öt egyén által ismert helynévhez kapcsolódó ismeretekre, hitekre, képzetekre, attitűdökre voltam kíváncsi. Választásom a *Békás* névre esett: a hely maga közel van a belterülethez, neve közismert (a korábbi felmérés alapján az összes megkérdezett 77,5%-a ismeri a helynevet), a név szemantikailag áttetsző és motivált. A helynév megemlítése mindenkinél elsőnek a hely lokalizációját hívta elő. Ez a reakció azt a vélekedést erősíti meg, mely szerint a tulajdonnév elsődleges, legfontosabb jelentése maga a denotátumra utalás. Ezt követően a terület jellegének leírása következett, illetve a helyhez kapcsolódó személyes emlékeket, valamint az öregebb lakosoktól ismert anekdotákat mesélték el. Azaz a denotátummal kapcsolatos információk jelenődtek meg ezáltal. A névadás önkényességének vagy motiváltságának a kérdése, valamint az etimológiai jellemzők csupán közvetlen rákérdezésre voltak előhívhatók. Ez azt igazolja, hogy a helynév — kognitív szemantikai fogalmat használva — valóban unit: belső szerkezetét a mindennapi használat során a névhasználó nem elemzi. Ezt erősíti meg annak az adatközlőnek a válasza is, aki arra a kérdésre, hogy miért lehet *Békás* ennek a területnek a

---

⁶ J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnév kategóriájának szemantikai vizsgálatokor jelentésszerkezetéről beszél, melyen az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, a denotáció, a konnotáció, valamint az etimológiai jelentés és e jelentés átláthatóságának az összefüggéseit érti (1979). TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerint a jelentésszerkezet elidegeníthetetlen eleme továbbá a kulturális séma (2008), HOFFMANN ISTVÁN ezt a kulturális jelentés síkjának nevezi (2010).

neve, először azt válaszolta, hogy nem tudja. Rövid hezitálás után természetesen hozzátette, hogy biztosan a békákról kapta a nevét. A többi adatközlő válaszait is figyelembe véve jól látható, hogy a névadási motivációnak a helyre történő vonatkoztatásában egyfajta skalaritás mutatható ki. Vannak, aki tudják, hogy régen, amikor még sokkal vízenyösebb volt ez a terület, nagyon sok béka élt ezen a részen: számukra a név teljesen motivált. Mások szerint csupán átmenetileg jellemző ma már a békák jelenléte, így a motiváció csak időszakosan érhető tetten. A fentebb említett adatközlő pedig — magán is csodálkozva, hogy nem jutott eszébe, mi lehet a névadás indítéka — azt mondta, hogy ő soha nem gondolkodott el azon, hogy miért lehet *Békás* a föld neve, békákkal pedig ő a nevezett helyen nem találkozott, számára tehát valójában nem motivált a helynévadás.

Ezek után néhány olyan helynévről kérdeztem az interjúalanyokat, melyek esetében a táj megváltozott: a *Tó-hát* földterületen nincs tó, ugyanígy a *Csárda-lapos* részen nincs csárda, a *Sertéstelep* pedig néhány évtizede szűnt meg. E három név esetében jól kitűnik, hogy a helynevek idővel elveszíthetik a bennük kezeltetésükkel kifejezett információtartalmat. A *Tó-hát* esetében tóra nem emlékszik ma már senki, s az egykori csárda romjai sem láthatók ma már (bár egyik adatközlőm elmesélte, hogy az öregek megígérték neki, hogy a romok nyomait — melyeket talán csak ők maguk látnak már — megmutatják neki). A *Sertéstelep* helyén ugyan ma tanya található, de a közösségi emlékezet elevenen őrzi emlékét. Pár évtized múlva azonban e két név is a *Tó-hát* sorsára juthat, azaz teljesen motiválatlan nevekké válhatnak, s csupán az etimológiai jelentésből következtethetnek a névhasználók az egykori motivációra.

A harmadik kérdéskör azokat a neveket érintette, amelyeknél nem a táji jelleg, hanem a társadalmi-kulturális háttér alakult át. Itt olyan helyneveket említettem, amelyek esetében a tulajdonosi, földhasználói viszony változott meg, vagy a névadó személy mára kevesek számára ismert. Az *Eklézsia*, *Jegyző-föld*, *Uraság földje* nevek motívációjára jól ismert a névközösségben, így utalnak e területekre mai napig annak ellenére is, hogy a földek más kezébe kerültek. Ezt a névhasználati szokást a külterületet jól ismerő, azzal korábbi munkája miatt szoros kapcsolatban álló adatközlő azzal magyarázta, hogy mára a tépei határ csupán egy fél tucat családhoz tartozik. Ha e családok nevével utalnának az egyes határrészekre, földekre, nem lenne információértéke, így inkább ezeket a régi, jól körülhatárolt területeket jelölő neveket használják a mai napig. A *Zsófi-kút*, *Marci-lapos*, *Pál völgye* nevek esetében az előtagban megnevezett személyeket nem ismerik a megkérdezettek, ez azonban annak, aki ismeri magát a helyet, nem okozott semmiféle szemantikai problémát, hiszen a hely azonosítása így is maradéktalanul megtörténik.

A felmérés utolsó része olyan típusú helynevekhez kapcsolódott, melyekben olyan köznévi elem szerepel, mely a köznyelvben más jelentéssel is bír, vagy pedig a köznyelvi jelentése mára elhomályosult. A *Bíró-nyilas* (< *nyilas* 'részes

művelésre átadott, esetleg eladott kaszáló'), *Bika-zug* (< *zug* 'a folyó kanyarulatában lévő, illetve a folyóelágazások közötti száraz terület'), *Borsó-zug* (< *zug* 'valamely határrész félreeső szeglete') nevek utótagjának, valamint a *Gyalmos* (< *gyalmos* 'gyalommal halászható víz' < *gyalom* 'hosszú kerítőháló, melynek közepén zsák van') és *Tilalmas* (< *tilalmas* 'legeltetés előtt elzárt terület') nevekben felbukkanó lexémáknak a földrajzi köznévi jelentése teljesen ismeretlen volt az adatközlők számára. A *zug* esetében a közszoói 'zegzugos' jelentéssel próbálták értelmezni a nevet. A *Tilalmas* név eredetét az egyik megkérdezett azzal magyarázta, hogy tiltott terület volt a megjelölt határrész, ugyanehhez a névhez egy másik interjúalany azt az információt csatolta, hogy Karcagon is van ilyen nevű hely, sőt egy nótából is idézett egy sort, melyben ez a név is szerepel, de jelentést nem tudott neki tulajdonítani.

E vizsgálatok azt az elterjedt vélekedést bizonyítják, hogy a helynév meghatározó jelentése a denotátumra történő utalás, a mindennapi nyelvhasználat során a név nem több, mint a helyre utaló címke. Az interjúban résztvevők csupán másodlagosan beszélnek a név egyéb jelentéssíkjairól, e jelentések egyes nevek kapcsán dominánsabbak, mint más esetekben. Fontos megjegyezni, hogy a különböző jelentéssíkok az egyes egyének számára eltérő mértékben kapcsolódhatnak a névhez, ezt külső körülmények (már nem olyannak ismeri például a tájat, vagy nem ismerte már a névadás motivációjául szolgáló személyt), valamint személyes érdeklődésük is meghatározza.

7. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a napjainkban folyó szocioonomasztikai kutatásokból az derül ki, a névközösség fogalma nem alapozható teljes mértékben a közös helynévismeretre, tehát más tényezők figyelembevételére is szükség van, így például a helynév-kompetencia minél alaposabb megismerésére. RONALD WARDHAUGHnak a beszédközösség meghatározásával kapcsolatos gondolatait (2005) alkalmazva az itteni tárgyra azt mondhatjuk, hogy bár a névközösséget nehéz definiálni, ez a nehézség azonban nem gátol bennünket a szó használatában: a fogalom annak ellenére hasznosnak bizonyulhat a szocioonomasztikai kutatásban, hogy pontos tulajdonságait illetően bizonyos „elmosódottság” tapasztalható. Ez még akkor is így lehet, ha úgy döntünk, hogy egy beszélőközösséget nem tekintünk többnek egyfajta társadalmi csoportnál, amelynek helynévhasználati, helynévismereti jellegzetességei bennünket érdekelnek, s koherens módon leírhatók.

Irodalom

AINIALA, TERHI 2013. Place names. In: AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SIÖBLÖM, PAULA, *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki, Finnish Literature Society. 63–123.

- BROWN, PENELOPE–LEVINSON, STEPHEN C. 1979. Social structure, groups and interaction. In: H. GILES–K. SCHERER szerk. *Social markers in speech*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CHOMSKY, NOAM 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, The MIT Press.
- DURANTI, ALESSANDRO 1997. *Linguistic anthropology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- GUMPERZ, JOHN J. 1971. *Language in Social Groups*. Stanford, Stanford University Press.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2012. A névszociológiai aspektusról a szleng helynevek ürügyén. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7*: 53–60.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2015a. A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról. *Névtani Értesítő 37*: 99–117.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2015b. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások 53*: 5–33.
- GYÓRFFY ERZSÉBET 2016. Slang Toponyms in Hungary: A Survey of Attitudes Among Language Users. In: GUY PUZEY–LAURA KOSTANSKI szerk. *Names and Naming. People, Places, Perceptions and Power*. Bristol, Multilingual Matters. 153–161.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő 20*: 5–12.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások 48*: 49–58.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások 50*: 9–26.
- HYMES, DELL H. 1974. *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- LABOV, WILLIAM 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások 53*: 35–45.
- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest. 290–294.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. Az élőnyelvi helynévgyűjtések módszertani problémái. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9*: 127–138.
- RESZEGI KATALIN 2013. Különböző nyelvű helynévpárok reprezentációja. *Magyar Nyelvjárások 51*: 129–140.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmához. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11*: 177–189.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.
- TÓTH VALÉRIA 2014. A személynévadás és személynévhasználat névelméleti kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10*: 179–204.
- WARDHAUGH, RONALD 2005. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.

Toponym Awareness and Name Community

As part of the recently intensified research interest in socio-onomastics, the notion of toponymic community has also come to the center of attention.

The paper first discusses the popular opinion according to which the shared awareness of toponyms serves as a cohesive force for a name community. The toponymic data of the five analyzed settlements have revealed that the proportion of names known by everyone is small (maximum 10%). Still, we can see that the communicative acts work properly between the members of the community. The reason for this effective operation is, according to my opinion, the presence of a shared toponymic competence. Such knowledge makes the recognition, use, and formation of toponyms possible. Name competence includes, among others, the semantic, morphosyntactic, phonotactic patterns of name-giving, as well as its socio-cultural conditions, the pragmatic features of name use, etc.

I conducted interviews with five interviewees about the mental reserves and lexical knowledge associated with particular toponyms and available for the individual, thus grasping the mental representation of the toponym as this serves as the basis of toponymic competence.

The interviews were organized around four core issues. At first, the survey explored the knowledge, beliefs, ideas, and attitudes towards a toponym known by all five individuals. This was followed by questions concerning toponyms where the landscape has changed. The third set of questions focused on those names in the case of which it was not the landscape feature but the social-cultural background that has been transformed. The final part of the survey was connected to those types of toponyms which include a common noun constituent that has another meaning also in everyday language use or the colloquial meaning of which has by now become obscure.

The survey confirms the widespread belief that the decisive meaning of the toponym is the indication of the referent, in everyday language use the name is nothing more than a label referring to the place. Interviewees talk about the other levels of meaning of the name only secondarily, these meanings are more dominant in connection with some names than in others. The different levels of meaning may be related to the name to a varying degree for each individual and this is determined by external circumstances as well as their personal interests.

